

Спеціальний розділ присвячено життю М.Грушевського в 1918 – на початку 1919 рр. Він має, на наш погляд, не зовсім відповідну назву “Спроба відновити лідерство”. Відомо, що весь час, доки при владі був гетьман П.Скоропадський, учений провів у Києві майже на нелегальному становищі, не даючи про себе знати, і лише з приходом Директорії заявив претензії на лідерство. Ці спроби І.Верба зараховує, головним чином, до подій 1919 р. в Кам’янці. Це не так. Очевидно, авторі невідома прикметна стаття М.Грушевського “По шкоді”, датована 20 грудня. Це був амбітний план повернення голови УЦР на владний Олімп: Директорія виконала свою надзвичайну місію й передає владу Центральній Раді, яка призначає уряд і намічає термін виборів до Установчих зборів, а після їх скликання передає свої законодавчі функції. Що ж до ролі М.Грушевського в березневих подіях 1919 р. в Кам’янці, то автор її явно гіперболізує, адже вчений рішуче відмовився від участі в місцевому Комітеті охорони республіки й незабаром виїхав за кордон.

У книзі, як і загалом у дослідженнях про М.Грушевського, найменш вивченими залишаються його симбірсько-казанське заслання 1914–1916 рр. та московське вигнання 1931–1934 рр. Очевидно, обсяг книги не дозволив авторам і більш широко подати просологічні аспекти його життя: побут, звички, захоплення тощо. Сповнене таємничістю нез’ясованості питання про належність М.Грушевського до масонів, а роль “братів” у його житті в книзі зведена до єдиного аспекту – боротьби з царизмом. Хоч розвідки С.Білокона та О.Крижанівської дають матеріал для більш широкого висвітлення цієї проблеми.

Зовсім малодослідженою є сфера духовного світу й специфіка психічного складу особистості М.Грушевського. На жаль, авторам у цьому напрямку також не вдалося суттєво просунути вперед. Вони навіть обійшли увагою досить дражливу монографію В.Ващенка “Неврастенія: непрочитані історії (деконструкція одного надпису – сеанс прочитання автомонографії М.Грушевського)”, яка викликала досить гостре несприйняття з боку деяких фахівців. Можливо, автори поділяють думку одного з фундаторів сучасної української біографістики В.Чижика про те, що “історик ніколи не ризикує аналізувати в науковому творі особливості внутрішнього світу та особливості психіки особистості”. На наш погляд, із цим твердженням повністю погодитися не можна. Адже ведуться дослідження в галузі психоісторії, вивчаються психологічні аспекти мотивації діяльності й т. д.

Упадає у вічі ігнорування авторами іконографічного ряду джерел. Фото М.Грушевського використані лише як заставки до розділів без відповідної ідентифікації матеріалу. Хоч зображувальні можливості ілюстрації життя та діяльності вченого останнім часом значно розширилися порівняно з першим і єдиним тематичним фотоальбомом 1996 р.

Яке ж місце займає книга Ю.Шаповала та І.Верби в українській історіографії та біографістиці? По-перше, за нею назавжди збережеться ознака першості в створенні цілісної біографії М.Грушевського. По-друге, це суттєвий внесок у розвиток вітчизняних біографічних студій. По-третє, значний здобуток новітнього грушевськознавства. Загалом це ґрунтовний історико-біографічний нарис із виразними елементами політичної біографії. Серед позитивних рис книги слід відзначити історичний документалізм. Дослідження спирається на автентичну емпіричну базу й витримане в руслі лінійно-хронологічного викладу подій. Важливо, що автори не ідеалізують свого героя й не вдаються до вивершення цієї постаті за рахунок приниження його візаві. Їх дослідницька полібіографічність дає більше можливостей для порівняльного аналізу заслуг і чеснот різних політичних постатей. Заслугує всіякого схвалення й намагання подолати певні стереотипи наукового й суспільного сприймання М.Грушевського, що сприятиме більш об’єктивному визначенню його місця в українській історії та історіографії.

Отже, попри певні недоопрацювання, є всі підстави з приємністю констатувати, що наразі з’явилася перша системна й цілісна біографія однієї з найвизначніших постатей українства ХХ ст. – Михайла Грушевського.

Р.Я.Пуріг (Київ)

І.Дзира

Козацьке літописання 30-х–80-х рр. XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти. – К., 2006. – 566 с.

Тематика видатних пам’яток вітчизняної історичної й політичної думки – козацьких літописів – присвячена українській історії від найдавніших часів до козацької доби. Водночас порушені в цих ґрунтовних творах питання не втрачають важливості до сьогодні.

Українські літописи, складовою частиною яких є так звані козацькі, завжди привертали увагу не лише дослідників, а й широких кіл громадськості. Проте внаслідок несприятливих умов розвитку вітчизняної історіографії вивчені лише частково. Тому узагальнення питань, які стосуються джерелознавчого й історіографічного аспектів козацького

літописання 30-х–80-х рр. XVIII ст., є важливим науковим завданням. Адже створені в той час історико-літературні пам'ятки істотно вплинули на процес відродження української культури, мови, національної самосвідомості.

Проаналізувавши здобутки вітчизняної історіографії, І.Дзира подав глибокий фаховий аналіз джерел, на основі яких була створена праця. На його думку, тематика козацьких літописів Лівобережжя 30-х–80-х рр. XVIII ст. виходить далеко за межі військово-політичної історії та біографії гетьманів.

Заслуговує на увагу дослідження системи зображення перебігу історичних подій у літописах, що дозволяє скласти уявлення про різноманітні способи датування в даний період. Адже поряд із західноєвропейською системою відліку часу авторами використувались і традиційні обрядові та народні побутові способи датування. Цікавим є спостереження автора літературної еволюції історичних сюжетів на прикладі повстання Северина Наливайка та Корсунської битви 1648 р.

Важливе значення має детальний аналіз І.Дзирою козацьких літописів 30-х–80-х рр. XVIII ст. як пам'яток історичної думки. Це дало підстави для логічних висновків щодо національної свідомості українців, означених автором за трирівневим ступенем: етнокультурним, історичним і політико-правовим. Слушною є теза, що при відсутності сталої термінології стосовно назви країни в тогочасному українському суспільстві існували чітка самоідентифікація власної етнічної спільноти на території її проживання, відмінність від інших народів. При цьому на сторінках історико-літературних творів зустрічаються назви багатьох держав, що свідчить про уявлення українців щодо етнічної карти Європи та частини азійського континенту. Традиційне вживання політичної термінології – “народ”, “нація”, “вітчизна” – було наслідком тривалого формування відповідних понять. Важливим елементом національної самосвідомості є також релігія. Питання православ'я присутні в усіх без винятку літописах XVIII ст., зокрема Берестейська унія 1596 р., відновлення православної ієрархії 1620 р., конфесійний фактор при виборі союзника під час Національно-визвольної війни 1648–1657 рр., мазепинська доба.

Невід'ємною складовою української національної ідентичності є відчуття територіальної єдності. Протягом багатьох століть вона була відсутня, що надзвичайно негативно впливало на розвиток етносу. Тому не випадково проблема соборності з усією повнотою постала перед авторами літописів 30-х–80-х рр. XVIII ст. Представники інтелектуальної еліти намагалися пробудити почуття солідарності між українцями незалежно від соціальних, культурних і регіональних особливостей.

Уміщені до літописних пам'яток юридичні аргументи були правовим обґрунтуванням законності існування Української козацької держави. Автори літописів зібрали значний фактичний матеріал для оцінки певних подій та явищ вітчизняної історії, зробили відповідні узагальнення й висновки. Використання з цією метою історичних документів сприяло пропаганді ідеї державної самостійності й історичної тягlosti етносу від княжої доби до Гетьманщини. Літописи знайомили також читача з основними віхами європейської історії, зокрема сусідніх держав – Речі Посполитої, Московії, Молдавії та ін.

Козацькі літописи були важливими чинниками формування української історіографії. Тож цілком логічним є спеціальний розділ монографії І.Дзирі. На прикладі історичної спадщини Михайла Антоновського, Максима Берлінського автор показує вплив на них козацького літописання. Таким же чином воно стало джерельною основою “Історії Малої Росії” Дмитра Вантша-Каменського та “Запорозької старовини” Ізмаїла Срезневського. Як переддень вітчизняної науки проаналізовано спадщину Миколи Маркевича – продовжувача досліджень козацьких літописців.

Відзначаючи високий рівень рецензованої монографії, вважаємо, що в ній варто було б наголосити на козацьких літописах 30-х–80-х рр. XVIII ст. як завершенні творення “історичного міфу”, під яким мається на увазі концепція історичного минулого, покликана необхідністю обґрунтування актуальних потреб етносу. Початки ж автономістської версії вітчизняної історії ще чекають на свого дослідника.

Книга І.Дзирі є першим узагальнюючим твором із даної проблематики, відзначається логікою викладу матеріалу та зваженою аргументацією. Вона стане в пригоді не лише науковцям, студентам вищих навчальних закладів, а й усім, хто цікавиться історичним минулим України.

В.О.Щербак (Київ)